

”Frauenprotest gegen Vater Staat” – om mannen som maktens hantlangare i några tyska feministiska texter

Magnus Pettersson, doktorand i tyska

Det talas syrligt om ”pappa staten” då och då. Vad avslöjar ett sådant uttryck? Att vi kopplar samman den världsliga makten med fadern, det faderliga och nog också med mannen som sådan. Det är en motiverad associationskedja. Listan med ord i svenskan och andra språk som kan härledas till samma tankefigur skulle förstås bli diger.

På tyska finns *Vater Staat*, på ett ungefär synonymt med *pappa staten*. Med det syftar man ofta på staten som politisk maktapparat. Ibland är laddningen entydigt negativ, ibland spefullt kritisk eller bara aningen skämtsam.

Det som här följer ska handla om just det tyska språket. Närmare bestämt om kopplingen mellan språkligt maskulinum och föreställningen om mannen som motståndare och maktens representant i några feministiskt argumenterande texter och artiklar från 1990-talet och det tidiga 2000-talet. Jag vill visa på hur persons substantiv kan vara en del av ett värderingsbygge i vilket det är den feministiska rörelsens företrädare, sympatisörer och idéer som är ”vi” och männen och makten som är ”dom andra”.

Med persons substantiven som språngbräda kan vi ta vägen in i det som kallas diskursanalys: studiet av vad som sägs i ett visst sammanhang, vad som får och vad som inte får sägas; studiet av hur språket bygger staket runt tanken. För den som vill läsa mer finns exempelvis *Critical discourse analysis: the critical study of language* av Norman Fairclough från 1995.

Maskulina män och feminina kvinnor

Tyskan har ett tregenussystem med maskulinum, femininum och neutrum, precis som latinet, isländskan och fornsvenskan. I modern svenska har

femininum och maskulinum sammanfallit i *utrum* förutom i viss adjektivbøjning. Både kvinnliga och manliga pedagoger får heta *lärare* på svenska och feminina persons substantiv av typen *lära^rinna* har i mycket föräldrats, utom i några prominenta undantagsfall som *dansös* och *flygvärdinna*.

Annorlunda är det i tyskan. Där är en manlig lärare språkligt maskulin och en kvinnlig lärare språkligt feminin. Det heter *ein Lehrer* i obestämd form, *der Lehrer* i bestämd form och *die Lehrer* i plural när vi talar om den manlige läraren. Kvinnliga lärare kallar vi däremot *eine Lehrerin*, *die Lehrerin* och *die Lehrerinnen*. Vi fogar alltså ändelsen *-in* till den maskulina grundformen av persons substantivet och ordet blir feminint. Operationen kallas för *movering* och den kan utföras på en mycket stor grupp tyska persons substantiv med maskulin grundform.

I tyskan råder alltså en ganska strikt språklig uppdelning mellan män och kvinnor. Detta gör det problematiskt att omtala personer vars köns-tillhörighet är okänd för talaren, eller en grupp med både kvinnor och män. Oftast, och traditionellt, använder man i sådana fall den maskulina formen. Den antar funktionen av könsneutralt överbegrepp, en funktion vi kan kalla *könsövergripande maskulinum*. Dessutom brukas maskulinum specifikt med referens till män. Maskulina persons substantiv är således till sin natur tvetydiga, förutom i de fall där ordet i sig bara kan beteckna en man, såsom *Vater* ('far') eller *Bruder* ('bror').

Femininum har däremot ett snävare betydelseomfång. Det kan i regel enbart beteckna kvinnor och möjliggör alltså ingen könsövergripande läs-art. Förhållandet kan illustreras enligt följande schema:

Der Lehrer (könsövergripande)	
Der Lehrer (man)	Die Lehrerin (kvinna)

Tyska – ett patriarkaliskt språk?

Från 1970-talet och framåt har feministiska akademiker och debattörer hävdad att tyskan återspeglar patriarkala strukturer. Maskulinums köns-

neutrala, mer allmänna betydelse lagd vid sidan av den mer specifika innebörden av femininum är, enligt den feministiska kritiken, språkets egen spegel av förlegade föreställningar om mannen som primär och kvinnan som sekundär, mannen som norm och kvinnan som avvikelse.

För språkfeminismen gäller i stället principen: *Bezeichne nie eine Frau mit dem Maskulinum!* ('Beteckna aldrig en kvinna med maskulinum!') Ersättningarna som den språkkritiska rörelsen föreslagit är dubbelbeteckningar och neutralformer.

I en dubbelform skrivs både feminin- och maskulinändelsen ut varje gång personer av båda könen åsyftas eller könstillhörigheten är okänd, som i *die Lehrerinnen und Lehrer* eller kortformen *LehrerInnen*. Neutraliseringar abstraherar däremot från kön och könstillhörighet i uttryckssätt som *die Lehrenden* ('de som lär ut') och *Lehrkräfte*.

Sådana emancipatoriska språkformer har bara delvis vunnit insteg i skrivna tyska. Maskulinum visar en motståndskraft som många feministiska prognosmakare inte räknat med. Men det finns textsorter och kommunikativa domäner som är mottagliga för nyskapelserna. Lag- och förordningstexter liksom platsannonser hör till dem; där används dubbelformerna för exakthetens skull. Också i officiella och politiska sammanhang förekommer de ofta, till exempel när en politiker appellerar till sina väljare. Här handlar det dels om att anpassa språkbruket till vad som anses politiskt korrekt, dels om att skapa och upprätthålla kontakt med väljaren. Det senare exemplifierar väl den kontaktfunktion hos språket som den rysk-amerikanske lingvisten Roman Jakobson kallade *fatisk*.

Även de feministiskt och genusvetenskapligt präglade språkmiljöer där kritiken mot maskulinum en gång artikulerades är veritabla guldådror för den som letar efter intressant variation på området. Här används ofta dubbelformer vid sidan av könsabstraherande uttryck och rena maskulinformer. Och att formuleringsrikedomen inte är enbart språklig har jag funnit när jag har studerat persons substantiv i de här texterna för mitt avhandlingsarbete. Den kan också återspegla diskursens föreställningar om exempelvis var den tyska kvinnokampens stridslinjer går.

Vater Staat hat keine Muttersprache

Den första texten vi ska se närmare på är första delen av *Vater Staat hat keine Muttersprache*. Boken, som utkom 1993, handlar om hur kvinnor

diskrimineras i tyska lagtexter, i förordningar och i tyskt kanslispråk. Dess författare är Marianne Grabrucker, jurist och engagerad i jämställdhetsfrågor sedan länge.

Redan titeln på boken sätter tonen: *Pappa staten har inget modersmål* (min översättning, här och fortsättningsvis). Kvinna och man är en antagonism, ett motsatspar i diskursen, som löper som en röd tråd genom de tre första kapitlen av boken.

Vi finner exempelvis på sidan 26 en talande formulering om män i offentlig förvaltning, ”som i sig förkroppsligar pappa statens hela maktrikedom”. De betar sig, enligt Grabrucker, just så som en maktens företrädare gör när omformuleringar för att öka jämställdheten i rättspråket kommer på tal. Här föreligger nära nog en identifikation mellan mannen och staten.

Grabruckers poäng, en av många, är att kvinnor i staten inte ska finna sig i att benämnas med maskulinum: ”Det offentliga livets språk är ett förstoringsteknikens medel, och den allomfattande grammatiken hos generiskt maskulinum suggererar en betydenhet och dominans för männen i staten som har tjänat ut och saknar all grund. En förändring av pappa statens språk på så vis att kvinnor hörs och syns innebär att hejda den flera århundraden långa och snedvridna förminskningen av kvinnors prestationer.”

En grundläggande tanke i Grabruckers resonemang, om än inte uttryckligen formulerad som argument, är att kvinnor kämpar för kvinnors rättigheter och män i regel kämpar emot. Särskilt tydligt går detta fram av alla de konfliktsituationer mellan män och kvinnor som hon tecknar.

Hur märks då motsatsparet kvinna–man i Grabruckers eget bruk av persons substantiv? Mönstret är inte entydigt. Grabrucker använder femininum för kvinnor och maskulinum för män. Hon betecknar grupper sammansatta av personer av båda könen än med neutrala språkformer (*Person, Mensch*), än med dubbelformuleringar (*Kolleginnen und Kollegen*).

Ibland dock även med maskulinum. Ett uppslagsrikt fall finns på sidan 26. Grabrucker ställer frågan om de ändlösa diskussioner kring språkliga formuleringar som ”många engagerade kvinnliga tjänstemän eller anställda i offentlig tjänst” tvingas föra med ”Kollegen” verkligen är mödan värd.

Märk väl att Grabrucker skriver *Kollegen*, inte *Kolleginnen und Kollegen* eller liknande som hon gör på många andra ställen. Eftersom *Kollegen* är maskulinum finns två läsarter. Antingen syftar ordet enbart på manliga kollegor och då följer Grabrucker sin egen språkpolitiska hållning. Den

tolkningen förutsätter att kvinnor, enligt Grabrucker, står enade mot män i de här diskussionerna, att kampen står mellan kvinna och man. Eller avser hon med *Kollegen* såväl män som kvinnor och avviker då i praxis från den egna ståndpunkt enligt vilken kvinnor aldrig bör betecknas med maskulinum.

Poängen är, vilken läsart vi än väljer, att det maskulina *Kollegen* tjänar som motpol till den grupp människor som har författarens odelade sympati, nämligen kvinnliga tjänstemän, anställda och *Frauenbeauftragten* ('ansvariga för kvinnofrågor'). En dubbelbeteckning hade däremot fungerat sämre som kontrapunkt, eftersom den innehåller feminina morfem.

Vater Staat hat keine Muttersprache rymmer talrika fall med maskulina persons substantiv åtföljda av adjektivet *männlich* ('manlig') i någon form. De kan tolkas som antingen ett sätt att lösa upp den tvetydighet som vidlåder maskulinum, eller som ett slags semantisk dubbelkaraktärisering: ett sätt att uttrycka en och samma information flera gånger, när konststillhörigheten på de betecknade personerna redan är känd.

Grabrucker argumenterar för att manliga egyptologer feltolkat den kvinnliga faraon Hatschepsuts användning av sitt namn i både manlig och kvinnlig form. De har, enligt författaren, tolkat det skiftande namnbruket på ett sätt som tillskriver Hatschepsut egenskapen av att ha varit osäker i sitt ämbete. Men bakgrunden till det skiftande namnbruket var i själva verket en annan.

När egyptologerna beslås med feltolkningen beskriver Grabrucker dem som "manliga uttolkare". Men redan av det i feministiska texter förekommande pronomenet *mann*, några rader dessförinnan, vet vi att egyptologerna var män. (Vid könsövergripande referens heter det annars *man* på tyska, precis som på svenska. De könsspecifika pronomina *mann* och *frau* är feministiska nybildningar.) Den rimliga läsningen av en sådan dubbelkaraktäristik är att det rör sig om en förstärkt distanseffekt. Enbart *Interpreten* ('uttolkare') är inte nog i sig. De feltolkande egyptologerna är framför allt män – det är därför de har misstolkat Hatschepsuts namnbruk – och för att detta faktum ska framgå tydligt nog fordras tillägget "manliga".

Emma

Månadstidskriften *Emma*, grundad 1977, är feminismens och kvinnorörelsens publicistiska flaggskepp på tyskspråkig mark. Den ges ut och skrivs

av kvinnor och läses troligen till största delen av kvinnor. Ämnena, som spänner från sport över politik och kultur till relationsfrågor, behandlas alltid med feministiska utgångspunkter.

I nummer 1/2004 finns den fem sidor långa artikeln ”Frauen gehen auf die Barrikaden!”. Redan ingressen innehåller den antagonism som präglar texten: kvinnor kämpar mot nedskärningar planerade och genomförda av politiker som (oftast) är män: ”I hela Tyskland bjuder kvinnor motstånd. Ty Pappa Staten tar fram rödpennan. Och om finansministrarna får som de vill, kommer inte bara fakulteter att stängas, utan även kvinnocentra.” *Frauen* och *Vater Staat* är nyckelorden i ingressen. Längre ned på textens första sida finner vi sammansättningar som ”Frauenfront gegen Männergewalt” och ”Frauenprotest gegen Vater Staat”. De här begreppsparen utgör de diskursiva poler mellan vilka temat rör sig, frontlinjer i en kamp skildrad med utgångspunkt hos de kvinnor som ser kvinnohus och akademiska institutioner hotade av manliga politikernas spariver.

Ingressens *Finanzministern* är formulerat som maskulinum. Ändå satt kvinnor på några av de tyska delstaternas finansministerposter vid den här tidpunkten. Det intressanta här är dock inte huruvida enbart män eller både män och kvinnor avses. Oavsett tolkning bidrar ordet till att associera finansministrarna med just män, med dem som kvinnorna på barrikaderna kämpar emot, med motståndarna. Och så kan ske enbart därför att artikeln i övrigt (och *Emma* i stort) ofta gör kvinnor synliga med hjälp av femininändelser i ord med referens till båda könen och, inte minst, därför att det är kvinnors intressen som tillvaratas i texten.

Finanzministern är alltså inte endast ägnat att referera till en grupp mäniskor. Återigen: ordet vittnar om skribentens, troligtvis också diskursens, föreställning om var skiljelinjen i den här kampen går, nämligen mellan kvinna och man. Det bär alltså på retorisk effekt, liknande den vi såg i texten om de manliga egyptologerna. Eftersom finansministrarna framställs negativt bidrar maskulinum till att ytterligare främmandegöra politikerna.

I artikeln förekommer sammanlagt fem maskulina persons substantiv: *Finanzministern*, *Politiker*, *Schläger* (’den som slår’), *Täter* (’gärningsman’), *Polizisten* (’polis’). Alla (utom *Polizisten*) betecknar personer som framställs negativt i artikeln. Med *Schläger* och *Täter* förstås kvinnomisshandlare, som oftast, men inte i varje fall, är en man. Att orden är maskulint formulerade vittnar om föreställningen om misshandlaren som en man.

Artikelnas dubbelformer är *StudentInnen*, *DozentInnen*, *PolitikerInnen* och *ForscherInnen*. Samtliga med referens till personer framställda sympatiskt eller med förståelse. De manliga och kvinnliga studenterna, exempelvis, är de som protesterar mot (manliga) politikernas nedskärningar.

Mönstret är tydligt. Kvinnors delaktighet framhävs med en feministisk kortform (*StudentInnen*) när den nämnda gruppen framställs som sympatisk eller gör något positivt ur skribentens och, får man förmoda, läsekretsens synvinkel. Men inte när gruppen framställs som osympatisk. Då används maskulinum. Troligen är det så att polariseringar av den här typen är möjliga därför att den diskurs som är *Emmas* präglas av en föreställning om mannen som motståndaren.

Mindre polarisering i svenskan

De här båda axplocken visar hur benämningsstrategier kan ge oss viktig kunskap om åtminstone skribentens inställning till ett visst fenomen och, i bästa fall, om diskursen som sådan. Men en analys av persons substantiv är naturligtvis inte nog. Vi måste studera den omgivande texten, mediet och det sociala sammanhang där mediet ingår. Det visar på nyttan av en lingvistik som stampar av i det språkliga uttrycket och siktar på dess kraft som meningsskapare och världsbildspräglare.

Den som jämför med motsvarande texter på svenska finner säkert intressanta skillnader – och då inte bara språkliga. Svenskan gör visserligen färre språkliga distinktioner mellan män och kvinnor än tyskan. Men minst lika viktigt är att den svenska jämställdhetsdiskursen mer än den tyska handlar om genus (socialt kön, könsroll) och föränderliga könsidentiteter snarare än om en kamp som står mellan man och kvinna.

